

ta hatalomátvétel után pedig azok a demokratikus érzelmű emberek is elhagyták az országot, akik nem akartak szovjet megszállás alatt élni. Őket összefoglalóan DP-nek (displaced person), hontalan személyeknek nevezték. Többségük egy ideig német vagy osztrák menekülttáborokban élt, majd 1947 után a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet segítségével jutottak el új hazájukba. Az adatok szerint 1947 és 1951 között a tábortokat elhagyó 62 ezer magyar 88%-a a tengerentúlon (16 ezer az USA-ban, 13 ezer Ausztráliában, nyolcezer Kanadában, hétezer pedig Izraelben), 12% más európai országokban telepedett le. Az Egyesült Államok az 1950-es évek első évtizedében érkezettekkel együtt körülbelül 26 ezer DP-t, menekültet fogadott be.

Az 1956-os forradalom bukása után ismét sok ezren hagyták el Magyarországot. A közel 200 ezer ember ötöde (38 ezer fő) 1957 végéig átkerült az Egyesült Államokba, majd 1960 végéig még közel tízezeren érkeztek meg oda. Megjelenésük felduzzasztotta és megszította az amerikai magyarságot.

A negyvenes évek magyar menekültsjei főleg családos értelmiségiek voltak a Horthy-korszak eszmévilágával, akik kulturálisan, szociológiai szempontból közel álltak az amerikai értelmiségiekhez. Az '56-osok azonban fiatal nőtlen férfiak voltak, akik nemrég kerültek ki az iskolapadból, más nézetekkel és friss ismeretekkel rendelkeztek. A „szabadságharcos” megnevezést többségük elfogadta, noha csak kis százalékuk harcolt ténylegesen. Többségük kalandvágyból és a jobb nyugati lehetőségek kedvéért hagyta el Magyarországot, nem pedig azért, mert félték a felelősségrevonástól. Miután fiatalok, becsavagyók és rugalmasak voltak, nagyon gyorsan beilleszkedtek az amerikai társadalomba. Gazdaságilag is jól boldogultak, gyorsan találtak munkát, és nagy léptekkel haladtak felfelé a ranglétrán. Rendeteg tudós, egyetemi tanár, mérnök, üzletember került ki ebből a nemzedékből. Ráadásul a hidegháború időszakában Amerikában jó pontnak számított, ha szabadságharcos menekültként tartottak valakit számon. Ők voltak a legsikeresebb magyar emigráns nemzedék. Ez a gazdasági és társadalmi siker jó fényt vetett az anyanemzetre is, javította a Magyarországról kialakított képet.

Persze napjainkban még mindig nem annyira jó az amerikai magyarság-képe, mint amilyen jónak a magyar társadalom hinni szeretné.

Biczó Krisztina

A soknemzetiségű Csehszlovákiától a kétnemzetiségűig

Mar'ina, V. V.: Čehoslovákia: ot mnogonacional'nogo k dvunacional'nomu gosudarstvu. 1944–1948 gody. = Slavánovedenie, 2001. 5. no. 39–59. p.

Csehszlovákia 1918-ban soknemzetiségű államként jött létre. Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint az ország 14 729 ezer lakosából 7426 ezer volt a csehek (50,5%), 2295 ezer a szlovákok (15,6%), 3318 ezer a németek (22,5%), 720 ezer a magyarok (4,9%), 569 ezer a kárpátukránok/ruszinok (3,9%), 205 ezer a zsidók (1,4%) száma, továbbá külön-külön egy százalék alatti arányban voltak még lengyelek, cigányok, románok és délszlávok is. Az 1938 októberében emigrált Edvard Beneš köztársasági elnök a háború alatt végig amellel kardoskodott, hogy a felszabadulás után ki kell telepíteni az országból a németeket és a magyarokat. Beneš szerint az újjászülető Csehszlovákiának a három testvéri szláv nép – a csehek, a szlovákok és a kárpátukránok – közös államává kell válnia. A háború után azonban nem lehetett ezt az elgondolást teljes mértékben megvalósítani.

Kárpátalját 1945 júniusában egy csehszlovák–szovjet egyezmény értelmében a Szovjet-unióhoz csatolták. Nem sikerült elérni a magyarok kitelepítését sem Szlovákiából, nem volt teljes a szlovák–magyar lakosságcsere sem. Egyedül a németeket telepítették át 1945–1947-ben Németországba. 1946 végéig a német lakosság túlnyomó része – 2256 ezer fő – elhagyta Csehszlovákiát. 1950-ben már csak 165 ezer német élt Csehszlovákiában, ami a lakosság 1,3%-át tette ki. A lakosság zömét ekkor már a csehek – 8384 ezer fő (67,9%) – és a szlovákok – 3 240 ezer fő (26,3%) alkották.

A csehek és a szlovákok viszonya etnikai, nyelvi és kulturális közelségük ellenére sohasem volt felhőtlen. A közös állam megszületése pillanatától megindult a politikai mozgalom a szlovák autonómiáért. Ezt a szlovákok első ízben München után érték el, amikor a csehszlovák kormány az ország teljes szétesését megelőzendő autonómiát biztosított Szlovákiának és Kárpátaljának. 1939 tavaszán azonban Csehszlovákia mégis megszűnt létezni, a Szlovák Köztársaság azonban egészen 1945 májusáig fennállt. Ezekben az években a szlovákok végleg ráébredtek arra, hogy nemzetté válásuk nemcsak etnikai, hanem politikai értelemben is befejeződött. Megnőtt önbizalmuk, és bizonyosságot szereztek afelől, hogy a szlovák nemzet maga rendelkezhet sorsáról, nem kell útmutatást várnia kívülről, még cseh részről sem.

Az 1943. decemberi szovjet–csehszlovák egyezmény megkötése után, amikor világosan látszott már, hogy Csehszlovákia újjá fog születni, élénk vita indult meg arról, hogy az újjászülető országban milyen legyen a csehek és a szlovákok viszonya. A szlovák politikai elit egy része támogatta Csehszlovákia újjászületésének az eszméjét, és küzdött Tiso elnök rendszere ellen. A szlovák kommunisták is támogatták Csehszlovákia újjáalakítását, bár sajnálkozva váltak meg attól a még 1940-ben kiadott jelszavuktól, amely harcba buzdított Szovjet-Szlovákia megalapításáért. A szlovák kormány elleni felkelés előkészítő szerveként a kommunisták és szövetségeseik által 1943 decemberében létrehozott Szlovák Nemzeti Tanács programnyilatkozatában a szlovák nép önállóságáról beszél és arról a szándékáról, hogy a cseh néppel egyenrangú félként lépjen be a Csehszlovák Köztársaságba. Az 1944 augusztusában Moszkvában tárgyaló K. Schmiedke szlovák kommunista vezető úgy nyilatkozott, hogy Szlovákia csak föderatív alapon hajlandó belépni a csehszlovák államba. A Szlovák Nemzeti Tanács, amely a Szlovák Nemzeti Felkelés (1944. VIII. 29. – X. 28.) idején a hatalmat gyakorolta az általa ellenőrzött területen, 1944. szeptember 1-jei nyilatkozatában a két egyenjogú nemzet közös állama mellett foglalt állást. A Szlovák Nemzeti Tanács azonban nem volt biztos abban, hogy a londoni emigráns csehszlovák kormány el fogja-e ismerni a szlovák nép önállóságát. Beneš az egységes csehszlovák nemzet eszméjének a híve volt. Amikor 1943 decemberében Moszkvában a Csehszlovák Kommunista Párt Külföldi Irodájának a képviselőivel tárgyalt, kijelentette: „Önök sosem győznek meg engem arról, hogy elismerjem a szlovák nemzetet. Ez a tudományos álláspontom, amelyen nem tudok változtatni. Önök mint kommunisták védjék csak a saját álláspontjukat, nekem semmi kifogásom ez ellen, de én továbbra is úgy vélem, hogy a szlovákok csehek, és a szlovák csak a cseh egyik nyelvjárása. Senkinek sem tiltom meg, hogy szlováknak nevezze magát, de nem hagyom, hogy a szlovák nép létezését hirdessék.” Benešnek és az emigráns kormányoknak ezt az álláspontját jól ismerték Szlovákiában és a Tiso-rendszer hívei alaposan ki is használták. Szlovákiában is akadtak ugyan hívei az egységes csehszlovák nemzet elméletének, de a felkelés vezetőinek többsége határozottan ellenezte azt. 1944 októberében ezért küldöttséget menesztettek Londonba, hogy tisztázzák a pozíciókat. A szlovák delegáció tagjai el kívánták ismertetni a csehekkel, hogy a szlovák önálló nép, és el akarták érni, hogy a csehek is szakítsanak „a nemzeti-etnikai értelemben vett csehszlovák egység” eszméjével.

A nemzetiségi kérdés háború utáni kezelésére vonatkozó elképzeléseiben Beneš abból indult ki, hogy az 1919–1920. évi párizsi békekonferenciának a népek önrendelkezésére és a nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozó döntései milyen felemás módon valósultak meg. Az elsőről az volt a véleménye, hogy az abszurd helyzetekhez vezethet, a másodikról pedig azt a tanulságot szűrte le magának, hogy a kisebbségvédelmi előírásokat a két világháború között nem ellenőrizte a Népszövetség vagy valamely más nemzetközi szervezet, ezért egyrészt a nem demokratikus berendezkedésű országok (Németország, Olaszország, Magyarország, Lengyelország) figyelembe sem vették, másrészt az olyan demokratikus országokat, mint Csehszlovákia, túlzott mértékben bíráltak azért, hogy nem eléggé követték ezeket az előírásokat. Beneš úgy gondolta, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak védelme gyakran ütközött az „államalkotó” nemzetek érdekeivel, és végeredményben kárt okozott az egész országnak. A szlovákokkal kapcsolatos álláspontját 1943 decemberében közölte a szovjet vezetéssel. Molotovnak arra a kérdésére, hogy kap-e Szlovákia autonómiát, úgy nyilatkozott, hogy az autonómia kifejezést kerülni akarja, mert abba mindenki azt képzel bele, amit akar, viszont többet akar adni a szlovákoknak, mint az első köztársaságban, de hogy mennyivel, az tárgyalásokon fog eldőlni. Sztálinnál tett látogatása alkalmával a szovjet vezető óvta Beneš-t a szlovák szeparatizmustól, és arra biztatta, hogy „otthon bánjon erős kézzel a szlovákokkal”. Lehet, hogy Beneš ezt úgy fogta fel, hogy Moszkva részéről támogatják az ország jövőbeni berendezkedésére vonatkozó terveit. Az 1944. októberi londoni tárgyaláson Beneš álláspontja a „csehszlovák nemzet” kérdésében annyiban enyhült, hogy elismerhetőnek tartotta a „cseh nemzet” és a „szlovák nemzet” létét, amelyek együtt alkotják a „csehszlovák nemzetet” mint magasabb egységet, ahogy van „angol nemzet” és „skót nemzet” is a „brit nemzet” részeként. A szlovák delegáció ugyan nem kapott egyértelmű állásfoglalást a nemzeti kérdésben, de mégis „elmozdulásról” számolhatott be otthon. A cseh–szlovák kompromisszum kimunkálói számára azonban az is világos volt, hogy a csehek és a szlovákok viszonyát az új csehszlovák államban nem csak a szlovákok kívánsága, hanem a csehek állásfoglalása is alakítani fogja, márpedig a csehek többsége meglehetősen kritikusan szemlélte a szlovákokat. „Ami a szlovákokat illeti, népünk nagyobb része dühös rájuk, és nem igazán tudja elképzelni a velük való együttműködést” – áll az emigráns csehszlovák kormány külügyminisztériumának egyik 1943. végi csehországi helyzetjelentésében. A szlovák nemzeti felkelés valamelyest javított a szlovákok megítélésén a csehek szemében, de nem oszlatta el kételyeiket. Nemrég kerültek elő Ripka államminiszter feljegyzései a szlovák Novomeskyvel 1944. október 30-án folytatott megbeszéléséről, amelyek jól érzékeltetik helyzetet: „[...] az a benyomásom, hogy a szlovákok többsége nem szívből és belső meggyőződésből nyilatkozik a [közös] köztársaság mellett, hanem csak azért, mert a felszabadító harc nemzetközi összefüggésben a Csehszlovák Köztársaság helyreállításához vezet. A kommunisták alighanem üdvözlénné, vagy legalábbis nyugodtan fogadnák, ha Szlovákiát a Szovjetunióhoz csatolnák, a többiek pedig valószínűleg csak azért fognak támaszt keresni a cseh népben, mert félnek a kommunistáktól és a Szovjetuniótól. Úgy látom, hogy nem csak a náci propaganda, hanem elsősorban maga a szlovák állam hagy mély nyomokat a szlovákokon, és a nemzeti szempontból tudatos szlovákoknak csak kisebb része akarja meggyőződésből és fenntartás nélkül a Csehszlovák Köztársaságot. [...] Nagyon tartok tőle, hogy ezúttal a cseh nép sem fog annyira lelkesedni a szlovákokkal való egyesülésért, mint a legutóbbi háború után, és a cseh népet is csak a számítás és az észérvek vezérlik majd a szlovákokkal közös államban való egyesülésre.”

A londoni tárgyalások után a szlovák küldöttség nem tudott hazatérni, mert a felkelést közben leverték. Ezért Moszkvába utazott tovább, ahol Novomesky többek között G. Di-

mitrovval tárgyalt. Dimitrov leszögezte, hogy a Szovjetunióknak nem áll érdekében leválasztani Szlovákiát Csehszággról. A háború utáni időkre a föderatív államberendezkedést javasolta, vagyis azt, hogy legyen külön szlovák parlament és kormány, külön cseh parlament és kormány, valamint közös szövetségi kormány és parlament. 1945 januárjában Novomesky és Valo Szlovákia már felszabadított részére érkezve ennek értelmében tájékoztatták a Szlovák Kommunista Párt vezetését és az újból aktivizálódó Szlovák Nemzeti Tanácsot. Ebben az időben a Moszkvában tartózkodó csehszlovák kommunista vezetők mind a Dimitrov által is sugallt föderatív berendezkedés mellett voltak. Időközben azonban változott a szovjet álláspont. 1945. január 23-án Sztálin fogadta Gottwaldot, és maximális óvatosságra intette a szlovák kérdést illetően. Ekkorra Sztálin már felmérte, hogy mennyi bonyodalmat okozott a nyugati szövetségeseikkel való együttműködésben az emigráns lengyel kormánnyal való szakítás, ezért el akarta kerülni a hasonló bonyodalmakat a Beneš-kormánnyal. Benešek mellett Gottwaldnak számolnia kellett a cseh országrészben erősödő szlovákellenes hangulattal is.

1945 márciusának második felében Moszkvában került sor a kormányprogram tervezetének a vitájára. Ezen a londoni emigráció, a Csehszlovák Kommunista Párt és a Szlovák Nemzeti Tanács képviselői vettek részt. Beneš maga nem vett részt a tanácskozáson, de mivel minden érdekelt féllel kapcsolatban állt, naprakészen tájékoztatva volt azok menetéről. Találkozott a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttségével is, akik ígéretet kaptak, hogy az elnök ezentúl nem használja a „csehszlovák nemzet” kifejezést, hanem „csehek-ről” és „szlovákokról” fog beszélni. Gottwaldnak a sztálini instrukció értelmében meggyőzésre kellett jutnia Benešsel, vagyis nem hagyhatta figyelmen kívül a polgári pártok álláspontját sem, amelyek szerint a jövőendő államstruktúráról nemcsak a szlovákok igényei, hanem a csehek akarata figyelembevételével is kell dönten. Szlovákiában a hatalom gyakorlatilag a Szlovák Nemzeti Tanács kezében maradt akkor is, amikor a Moszkvában megalakult kormány és Beneš 1945. március 31-én Kassára érkezett. Ez sok fejfájást okozott a központi kormánynak akkor is, amikor az már Prágába költözhetett. Az egyenlő jogok alapján történő berendezkedés óhajával együtt tehát már a kezdetektől érezhető volt a csehek és a szlovákok ellentéte, amely egészen Csehszlovákia széthullásáig végigkísérte ennek az államalakulatnak a történetét.

Szlovák részről a föderalizmust szorgalmazták mind a kommunisták, mind pedig a Demokrata Párt. A cseh kommunisták azonban a cseh polgári pártokkal együtt a központosított állam mellett foglaltak állást. Az erőviszonyok nem tették lehetővé a szlovák álláspont győzelmét, de a lesöprését sem, így az úgynevezett első prágai egyezmény értelmében olyan kompromisszum született, hogy a szlovákok belenyugodtak a felemás államszerkezetbe, vagyis abba, hogy a cseh országrészeket a központi kormány irányítsa. Új fejleményeket hozott a Csehszlovák kommunista Párt Központi Bizottságának 1945. július 17–18-i ülése, amelyen szeparatista tendenciákra figyelmeztettek Szlovákiában, és ennek elfojtására elhatározták a Szlovák Kommunista Párt vezetésének leváltását, ami 1945 augusztusában meg is történt Zsolnáan. Az új vezetés már nem támogathatta a föderalista államberendezkedést, ezért a Szlovák Nemzeti Tanácsban a Demokrata Párt vált a szlovák nemzeti jogok egyetlen védelmezőjévé és a cseh centralizmus elleni küzdelem fő harcosává. Közben Prága egyre több jogot igyekezett kivenni a Szlovák Nemzeti Tanács kezéből oly módon, hogy az 1946. április 9–11-i úgynevezett második prágai egyezség a köztársasági elnök hatáskörébe utalt több olyan jogosultságot, amely korábban a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségének a jogkörébe tartozott. Az 1946. május 26-i választásokon a cseh tartományokban a kommunisták (40,2%), Szlovákiában azonban a Demokrata Párt (62%) győzött. Országos átlagban a kommunisták a szavazatok 38%-át szereztek meg, és

Gottwald vezetésével ők alakíthattak kormányt. A Demokrata Párt szlovákiai győzelme Csehszországban újabb szlovákellenes hullámot váltott ki, a szlovákokat újra szeparatizmussal gyanúsították. A mindössze 30,4%-ot szerzett Szlovák Kommunista Pártot erkölcsileg megsemmisítette a demokraták nagy győzelme, ezért aztán később már a szlovák kérdésben is teljesen alárendelték magukat a prágai vezetésnek. A szlovákkérdést az új kormány már a választások másnapján rendkívüli ülésen tűzte napirendre. Az országos erőfölényt kihasználva rákényszerítették a szlovákokra az úgynevezett harmadik prágai egyezséget (1946. június 28.), amelyben a Szlovák Nemzeti Tanácsot gyakorlatilag alárendelték a központi kormánynak.

Zoltán András

A szudétanémet-kérdés a második világháborúban

A szudétanémet-kérdés a második világháborúban. (Edvard Beneš és Wenzel Jaksch levelezése 1939–1943). Szerk. Kasza Péter, JATEPress Szeged, 2000. 58 p.

Míg a szudétanémet-kérdésről gyakran esett szó az elmúlt évtizedben, főként a beneši dekrétumok, a kassai kormányprogram és a kitelepítések kapcsán, addig a Wenzel Jaksch vezetésével, Londonban működő a szudétanémet emigráció tevékenységéről szinte egyáltalán nem lehetett hallani. A világháború első éveiben (1939–1941) még komolynak tűnő tárgyalások folytak Beneš és Jaksch között az angol fővárosban a náci elleni közös fellépésről, illetve a német kisebbség helyzetének háború utáni rendezéséről, ami Csehszlovákia föderalizálását jelentette volna. Míg szudétanémet részről a megegyezési szándék őszinte volt, addig Beneš a tárgyalásokat csak az időhúzásnak szánta. Számára az igazi cél a München előtti Csehszlovákia, változatlan formában történő helyreállítása volt, aminek a nemzetközi politika sokáig nem kedvezett, így a tárgyalások 1943 januárjáig elhúzódtak. A könyv a történeti háttér bemutatása mellett, az 1939 és 1943 között zajlott diplomáciai küzdelem során keletkezett dokumentumokból is válogatást nyújt, ami új fényben világíthatja meg ezt a korábban meglehetősen ismeretlen időszakot.

A Csehszlovák Köztársaság számára a nemzeti és kisebbségi kérdés a kezdetektől fogva neuralgikus góc volt, és a cseh vezető réteg merev elzárkózása az autonómia gondolatától rendkívül komoly centrifugális erőt jelentett. A probléma a harmincas évekre – az Európában lezajlott hatalmi átrendeződésnek köszönhetően – nemzetközivé nőtte ki magát, és Közép-Európa legakutabb konfliktusforrásává vált. Mivel a környező országok közül Németország, Lengyelország és Magyarország jelentős nemzetrészei éltek kisebbségként Csehszlovákia területén, a probléma megoldatlansága, a nyugati hatalmak érdektelensége és a náci előretörés logikusan vezetett Münchenhez, majd a csehszlovák állam felosztásához 1939 márciusában.

A náciikkal való együttműködést elutasító szudétanémet emigráció magvát a Szudétanémet Szociáldemokrata Párt (DSAP) adta. Ez a harmincas évek közepéig a csehszlovák nemzeti kisebbség vezető pártja volt, mely az állammal szemben is lojálisan viselkedett. A német kisebbség azonban a világgazdasági válság hatására politikailag átrendeződött, és a DSAP szerepét a Hitler támogatását élvező, nyíltan szeparatista Konrad Henlein-féle Szudétanémet Párt (SPD) vette át. A müncheni szerződés után alakult ki a szudétanémet emigráció, és a Németországhoz csatolt területekről 57 000 német menekült el a megtorlás elől. Közülük a csehszlovák hatóságok 30 000 főt kiadtak Németországnak, a mara-